

Elveția este privită (și se prezintă ea însăși adesea) drept un model în tratamentul limbilor. Mă grăbesc să confirm de îndată că acest lucru este adevărat: este mult mai lesne de vorbit o limbă statistic minoritară în Elveția, decât în majoritatea statelor multilingve.

Dar, pentru ca Elveția să poată fi cu adevărat un „model”, ar trebui ca toate limbile ei indigene să fie tratate, protejate și susținute în mod egal, să nu existe nici un fel de probleme legate de limbă, iar țara să fie pe deplin conștientă și fericită de bogăția sa lingvistică și culturală și să se străduiască s-o dezvolte în toate chipurile imaginabile.

Adevărul este însă că Elveția are destule greutăți cu limbile sale. Chiar dacă acestea sînt parțial de altă natură, și într-un anume sens pot părea mai puțin grave decât în alte părți, sînt totuși extrem de frustrante pentru cei ce le trăiesc zi de zi, cu atît mai mult cu cît este evident că ar exista condiții pentru ameliorări fundamentale.

Teritoriul elvețian se întinde pe ariile a patru limbi: franceza, inclusiv franco-provensala, italiana, retoromana și germana. Acestor patru limbi teritoriale li s-au adăugat recent numeroasele limbi ale imigranților.

Contrar a ceea ce mulți din afara Elveției cred, această diversitate lingvistică nu înseamnă deloc că elvețienii ar fi multilingvi. Dar, este la fel de exagerată opinia pe care o putem întîlni în Elveția, cum că țara ar fi încă și astăzi aidoma celei de acum 100-150 de ani, adică juxtapunerea a patru monolingvisme.

Este adevărat că majoritatea populației are încă o singură limbă maternă. În țara profundă, vom întîlni o proporție destul de semnificativă a persoanelor care nu practică nici o limbă străină. Dar, ca urmare a mării mobilități umane și grație dezvoltării contactelor și comunicațiilor, o parte tot mai însemnată a populației are două, uneori chiar trei sau patru limbi materne, și majoritatea practică una sau mai multe limbi străine. Din nefericire – paradoxul este simptomatic pentru atitudinea țării oficiale față de limbile sale –, este imposibil de precizat, de exemplu, cîte persoane din Elveția sînt de limbă franceză maternă, sau sînt doar vorbitori de limbă franceză.

Cele două întrebări asupra limbilor, puse cu ocazia ultimului recensămînt din 1990, au permis culegerea unui important număr de date asupra situației lingvistice a Elveției.

Prima întrebare, referitoare la „limbă”, cerea să se indice „limba stăpînită cel mai bine și în care subiectul gîndește în mod obișnuit”. E bine de relevat de la bun început că cele două părți ale acestei definiții ar putea să se contrazică în cazul unor persoane (este chiar cazul meu, deoarece limba pe care o stăpînesc cel mai bine este franceza, în timp ce prima mea limbă din familie este poloneza, iar prima mea limbă de lucru este retoromana). Apoi, această definiție este identică cu aceea din 1980, deși atunci era scrisă cu litere mărunte sub titlul „limbă maternă”, acesta din urmă rămas neschimbat între 1880 și 1980. Suprimarea adjectivului „maternă” în 1990 a modificat considerabil înțelegerea întrebării, în așa măsură încît rezultatele din 1990 privitoare la ceea ce s-a numit „limba cea mai la îndemînă” nu pot fi în nici un fel comparabile cu cele ale precedentelor recensăminte privind „limba maternă”. În sfîrșit, se cere subliniat că, întocmai ca anterior în cazul limbii materne, nu se putea indica decât o singură limbă la rubrica respectivă, ceea ce înseamnă de fapt negarea bilingvismului – un fenomen foarte real și în creștere –, ca urmare s-a ajuns la o imagine distorsionată a realității. Prin cea de-a doua întrebare, se puneau în evidență pentru prima oară limbile vorbite în mod regulat și se cerea să se indice, dacă e cazul, mai multe limbi. Din păcate, întrebarea era limitată numai la domenii precise și restrînse, chiar dacă dintre cele mai importante

(familia, serviciul, școala). Poate fi astfel studiată cu destulă precizie transmiterea limbii de la o generație la alta, dar nu poate fi cunoscută difuzarea *totală* a diferitelor limbi, ca limbi efectiv vorbite, ceea ce ar fi fost extrem de util și necesar.

Totuși, datele disponibile îmi permit să ilustrez cu tabelele 1 și 2 ceea ce constituie elementul fundamental al situației lingvistice a Elveției: enorma inegalitate în răspîndirea limbilor naționale, comunitatea lingvistică germană regrupînd ea singură în jur de două treimi din total:

Tabelul 1.
Răspîndirea limbilor naționale și altele în Elveția
conform recensămîntului din 1990

	<i>Limba stăpînită cel mai bine (o singură alegere posibilă)</i>	<i>Limba familială (mai multe alegeri posibile)</i>
Retoromana	39.632	55.707
Italiana	524.116	744.581
Franceza	1.321.695	1.616.213
Germana	4.374.694	4.527.942
<i>Limbi importate:</i>		
Engleza	60.786	224.015
Altele	552.764	692.025
<i>Populația totală</i>	<i>6.873.687</i>	
<i>Total indicînd o limbă familială</i>		<i>6.680.262</i>
	%	%
Retoromana	0,6%	0,8%
Italiana	7,6%	11,1%
Franceza	19,2%	24,2%
Germana	63,6%	67,8%
<i>Limbi importate:</i>		
Engleza	0,9%	3,4%
Altele	8,0%	10,4%

Tabelul 2.
Repartiția populației Elveției în 1990 după teritoriile lingvistice

<i>Arii după majoritatea lingvistică (limba stăpînită cel mai bine):</i>		
Retoromana	26.317	0,4%
Italiana	294.804	4,3%
Franceza	1.606.732	23,4%
Germana	4.945.834	72,0%
<i>Total</i>	<i>6.873.687</i>	<i>100,0%</i>
Aria cu majoritate de limbă italiană corespunde exact ariei tradiționale de limbă italiană; diferențele în ceea ce privește franceza și germana sînt infime		
Dimpotrivă, aria tradițional retoromană este mult mai întinsă decît aria ce are încă o majoritate retoromană		
Aria tradițional retoromană	66.780	1.,0%

În afara inegalității grupurilor lingvistice naționale, tabelele permit să se măsoare dimensiunea influenței imigrării străine în Elveția. A nu se uita totuși că o bună parte din imigranții sînt de limbă germană, franceză, sau mai ales italiană.

Comparația dintre diferitele cifre confirmă amploarea, cel puțin în domeniul familial, a fenomenului de bilingvism. Totuși, nu ar trebui să concluzionăm odată mai mult că mobilitatea și bilingvismul crescând ar avea drept consecință amestecul lingvistic complet al populației. Din contră, fiecare din cele trei limbi naționale cele mai răspândite continuă să domine foarte clar ansamblul teritoriului său tradițional (tabelul de mai sus) și, în ciuda răsturnărilor din ultimii 100 de ani, numai un număr infim din toate micile comune și-au schimbat majoritatea lingvistică. Voi reveni ulterior asupra retoromanei.

În multe alte țări, o asemenea disparitate între grupurile lingvistice ar fi incitat grupul cel mai numeros să le domine și chiar să le asimileze pe celelalte. Una din caracteristicile Elveției este însă tocmai aceea că (exceptând retoromana) acest fenomen nu s-a produs nicicând, iar Constituția federală recunoaște în mod egal cele patru limbi teritoriale ca limbi naționale ale țării.

De subliniat că expresia „etnie”, pe care am auzit-o în mai multe din remarcile emise în cursul acestui seminar, este străin Elveției. În Elveția, ca oriunde în altă parte, există majorități și minorități, atât în domeniul lingvistic, cât și în toate celelalte – religios, politic, economic, etc –, dar nu există „minorități naționale” în sensul îndeobște utilizat: elvețienii sînt toți la fel de elvețieni, indiferent de limba pe care o vorbesc.

Din păcate, același articol 116 din Constituție, care recunoaște egalitatea limbilor Elveției ca limbi naționale, introduce imediat o discriminare între acestea în ceea ce privește utilizarea lor oficială. De fapt doar germana, franceza și italiana sînt – încă de la constituirea Elveției moderne în 1848 –, limbi oficiale fără nici o restricție. Cît privește retoromana, ea se bucură de un statut oficial curios, utilizîndu-se, citez: „în relațiile dintre Confederație și persoanele de limbă retoromană”. Chiar și acest statut datează de abia din 10 martie a acestui an (1996 n.tr.); anterior, retoromana era doar una din limbile naționale, utilizată după bunul plac, numai în anumite cazuri. Chiar dacă efectul este asemănător, nuanța, esențială în raport cu situația din alte țări, este că această discriminare nu provine din vreo temere privind unitatea țării, nici din intenția de a prejudicia retoromana, sau de a impune retoromanilor o altă limbă, ci este pur și simplu fructul neînțelegerii chestiunii, al neglijenței, al inconsecvenței și, la urma urmei, al prostiei. Oricum, dată fiind discriminarea retoromanei, explicațiile care urmează nu privesc decît parțial această limbă, asupra căreia voi reveni în detaliu.

Chiar dacă nu sînt înscrise în Constituție, există două principii complementare care stau la baza concepției juridice și politice elvețiene în materie lingvistică: principiul *teritorialității* și cel al *libertății* limbilor. Libertatea limbilor înseamnă că fiecare este liber să vorbească ce limbă dorește. Dar, în domeniul public, această libertate este limitată de principiul teritorialității, care vizează garantarea integrității ariilor lingvistice.

Pe baza acestor două principii, fiecare este liber să se adreseze serviciilor Confederației sau Tribunalului federal în limba oficială pe care o preferă și va primi, în principiu, răspuns în limba aleasă. Pe de altă parte, cînd Confederația se adresează ea însăși cetățenilor, o face de fiecare dată în limba regiunii respective.

Dar, Elveția este în același timp – și mai ales – o federație de 26 state, numite cantoane, care se bucură de o largă suveranitate, chiar dacă comunele dispun în anumite cantoane de o largă autonomie (să amintim că elvețienii au trei cetățenii suprapuse, ei fiind cetățeni elvețieni pentru că sînt mai întîi cetățeni ai unei comune și ai unui canton). Din această cauză, condițiile lingvistice de la nivel cantonal și comunal sînt la fel de determinante ca și la nivel federal.

Trei din cantoanele elvețiene se situează în regiunea exclusiv de limbă franceză, un altul este tot francofon, cu excepția unei singure comune germanofone. Trei cantoane sînt bilingve franco-germane, unul este italoфон, cu excepția unei comune germanofone, și în fine,

cantonul Grisons, asupra căruia voi mai reveni, este trilingv retoromano-italiano-german. Celelalte 17 cantoane sînt monolingv germane.

În cantoanele monolingve cetățeanul care se adresează autorităților sau tribunalelor cantonale n-o pot face decît în limba cantonului. În cantoanele bilingve, principiul este analog celui pe care l-am descris pentru nivelul federal.

După diferitele remarci auzite în cadrul acestui seminar, care sugerează că este imposibil ca un stat să fie cu adevărat bilingv în cazul unui dezechilibru extrem dintre cele două comunități lingvistice care îl compun, voi cita aici exemplul cantonului Berna. În acest canton de un milion de locuitori, regiunea monolingvă de limbă franceză include abia 5% din populație, în timp ce în orașul bilingv Bienne, aceștia numără 6%, ceea ce înseamnă că regiunea monolingvă germanofonă alcătuiește singură 89% din canton. Cu toate acestea, cantonul menține din punct de vedere legal o strictă egalitate între cele două limbi oficiale ale sale, atît în administrație, cît și în parlament, unde toate discursurile care se țin se traduc în cealaltă limbă. Cantonul menține totodată un strict monolingvism francez în regiunea de limbă franceză, ceea ce permite integrarea lingvistică treptată a numeroșilor imigranți germanofoni din regiune.

În afara cantonului Grisons, mai toate comunele elvețiene sînt monolingve. Totuși Bienne, orașul mai sus pomenit, ține cu fermitate la bilingvism, în ciuda faptului că germanofonii sînt aici de două ori mai numeroși decît francofonii.

În afara ariei retoromane, în școlile publice predarea se face în limba comunei. Una din puținele excepții privește Berna, orașul federal și capitală a cantonului cu același nume. În acest oraș de limbă germană, funcționarii federali, cantonali și internaționali au dreptul de a-și trimite copiii la o școală publică de limbă franceză. Funcționarii de limbă italiană nu se bucură, din păcate, de același privilegiu, sub pretextul numărului redus, dar pot opta pentru a-și școlariza copiii în limba franceză. De cîtiva ani au loc experimente de învățămînt bilingv, îndeosebi în comunele bilingve.

În acest fel, pentru a nu risca o foarte marcată marginalizare socială, imigranții provenind din alte regiuni lingvistice trebuie să învețe, cel puțin într-o măsură modestă, limba de la noul lor domiciliu, iar copiii lor nu pot scăpa integrării lingvistice. Această situație este considerată ca fiind normală, iar integrarea lingvistică este privită ca o datorie morală, fără ca ea să însemne, pe de altă parte, pierderea limbii și culturii de origine.

Ca ilustrare a acestei datorii de integrare, voi semnala că mai mulți reprezentanți ai cantonului francofon Geneva din parlamentul federal au fost sau sînt de limbă maternă germană sau italiană. Unii dintre ei vorbesc încă și azi franceza cu un puternic accent străin, dar toți, în calitate de reprezentanți ai Genevei, se exprimă în franceză în parlamentul federal.

În aceste condiții, raportul demografic între regiunile lingvistice poate fluctua ușor în funcție de efectele eventualelor diferențe în evoluția economică, dar integritatea celor trei arii și grupe lingvistice principale nu va fi nicicînd amenințată. Contrar celor ce se petrec în Finlanda, o comunitate monolingvă rămîne oficial monolingvă, chiar dacă o imigrare alofonă schimbă deodată compoziția lingvistică a populației sale. Astfel, deși în jur de douăzeci de comune din regiunea francofonă a cantonului Berna au avut, într-un moment sau altul al secolului trecut, o majoritate de imigranți de limbă germană, nici una nu și-a schimbat vreodată limba oficială și, ca urmare în numai zece-douăzeci de ani, franceza a recîștigat cel mai adesea majoritatea statistică. Totuși, în cantonul Fribourg, există cîteva comune unde apartenența lingvistică nu este clară și unde pragmatismul domină pentru a stăpîni eventualele tensiuni lingvistice.

Poate tocmai preocuparea de a garanta integritatea regiunilor lingvistice este cea care duce, din păcate, la acea rigiditate la care făceam aluzie și care tinde să nege, ba uneori de-a dreptul să combată, multilingvismul individual. Școala elvețiană a fost aceea care a reușit, pe de o parte, turul de forță de a preda cel puțin două limbi străine, fără a fi însă în stare să

asigure o bună practicare a lor, iar pe de altă parte, de a reduce în mare măsură la monolingvism pe copiii care erau inițial bi- sau plurilingvi.

Se impune așadar o clarificare a ceea ce se înțelege prin egalitatea limbilor. Germana, franceza și italiana sînt în mod egal limbi oficiale ale Confederației. Aceasta înseamnă că ele au aceeași valoare juridică, respectiv că toate cele trei versiuni ale unui text de lege sînt autentice. Aceasta implică, după cum spuneam, că oricine are dreptul de a alege limba în care se adresează Confederației.

Aceasta totuși nu înseamnă nici pe departe că cele trei limbi sînt utilizate în mod egal. Raporturile demografice, care se reflectă evident și în compoziția personalului Confederației, sînt pur și simplu extrem de inegale. Preeminența germanei este accentuată și de faptul că însăși administrația federală se concentrează la Berna, în teritoriul germanofon. (Este de notat totuși faptul că de îndată ce un post implică o anumită responsabilitate sau un minimum de contacte cu publicul sau cu o altă regiune lingvistică, angajații federali au obligația să vorbească cel puțin două din limbile oficiale).

În practică, enorma majoritate a textelor de toate genurile sînt întîi concepute în germană și traduse ulterior în versiuni ce au valoare legală, dar care sînt oarecum influențate de germană. În anumite domenii, cum ar fi baza electronică de date sau fișele poliției federale, germana este singura limbă de lucru. În ultimii ani, Confederația depune eforturi considerabile pentru a corecta cît de cît această stare de lucruri, pe de o parte dînd o anumită preferință non-germanofonilor, pe de alta, procedînd la descentralizarea unora din serviciile sale (Oficiul Federal de Statistică se va instala la Neuchâtel).

La acestea se adaugă o chestiune aparte: grupul germanofon consideră în bloc că dialectul alemanic pe care îl vorbește este *adevărata* sa limbă și, prin urmare, că germana literară este o limbă semi-străină, pe care-i repugnă din ce în ce mai mult să o vorbească, atît în contactele cu germanofonii din alte țări, cît mai ales cu elvețienii de alte limbi (scriitorii elvețieni germanofoni continuă totuși, în marea lor majoritate, să scrie în germana literară). Acest refuz de a vorbi limba literară germană, pe care ceilalți elvețieni o învață la școală creează o situație delicată pentru raporturile dintre elvețienii de limbă germană și cei de limbă franceză sau italiană (cei de limbă retoromană sînt de-acum, cum se va vedea în cele ce urmează, total bilingvi, vorbind atît retoromana, cît și germana, respectiv dialectul alemanic).

Respingerea germanei literare de către elvețienii germanofoni este în corelație cu un fenomen socio-politic mai larg, resimțit în această clipă cu o acuitate deosebită, și constînd în surprinzătorul dezinteres al elvețienilor aparținînd fiecăreia din cele patru limbi față de celelalte regiuni, limbi și culturi ale țării.

Cum regiunea germanofonă alcătuiește ea singură aproape trei pătrimi din teritoriul țării, și include centrul politic și economic cel mai important al țării, iar istoric Confederația elvețiană a luat naștere în evul mediu tocmai în acest teritoriu, acest dezinteres tinde să se transforme, la elvețienii germanofoni, în sentimentul că adevărații elvețieni ar fi numai ei, celelalte regiuni nefiind decît adaosuri, care conferă, ce-i drept, Elveției un caracter aparte, dar, dincolo de aceasta, nu au nici o importanță specială trebuind, la o adică, să accepte o poziție minoritară. Această pretenție, reală sau presupusă, provoacă evident reacții ce se fac tot mai des auzite din partea elvețienilor de alte limbi.

Radioul și televiziunea elvețiene sînt un exemplu destul de caracteristic al indiferenței comunităților lingvistice una față de alta, ca și al unei anumite inegalități practice dintre limbi. Structurile centrale comune nu mai au aproape deloc pondere, iar societățile servind diferitele comunități lingvistice (patru de radio, dar numai trei de televiziune, unde rarele programe în retoromană depind de societatea germanofonă), sînt practic independente unele față de altele.

Repartizarea fondurilor alocate radioului și televiziunii este, ca și în multe alte chestiuni în Elveția, un compromis între egalitatea fundamentală a limbilor și inegalitatea demografică dintre comunitățile lingvistice. Radioul și televiziunea germanofone primesc mai

multe fonduri, dar și celelalte două primesc semnificativ mai mult decât li s-ar cuveni dacă s-ar ține cont de procentajul pe care-l reprezintă la nivel național. Problema este că principalele trei societăți sînt sub presiunea concurenței pe care le-o fac programele în aceeași limbă ale unor televiziuni străine, concurență la care ele reacționează fiecare în felul său, neglijînd colaborarea dintre ele.

În aceste condiții, nu e deloc de mirare că politicienii reprezentînd majoritatea germanofonă pretind mai multe fonduri pentru radioul și televiziunea „lor”, sub pretextul de a le ajuta să reziste concurenței străine. Cum e de așteptat, de fapt televiziunea de limbă italiană este cea mai expusă acestei concurențe.

În fine, câteva referiri la chestiunea foarte specială a limbii retoromane.

Retoromana este o limbă puțin răspîndită, care nu a cunoscut niciodată o formă scrisă unitară, prezentîndu-se astăzi sub forma a cinci limbi (numite în retoromană „idiom”-uri), codificate desigur întocmai ca româna sau franceza, dar folosite fiecare într-o singură zonă a ariei retoromane, arie se întinde în cantonul muntos Grisons, incluzînd și văile de limbă italiană sau germană.

Simplificînd puțin, aș spune că atît divizarea, cît și discriminarea retoromanei sînt consecința faptului că regiunea retoromană a fost înglobată politic, foarte devreme după dispariția imperiului roman, în orbita germanică, iar germana s-a impus ca limbă administrativă în locul latinei. Atunci cînd Ligile grisonne s-au constituit la sfîrșitul evului mediu, transformîndu-se ulterior (la 1803) în canton elvețian, populația era încă majoritar de limbă retoromană, dar statul a reluat și aprofundat tradiția de a utiliza germana ca principală limbă administrativă.

Fie-mi îngăduit să ilustrez atitudinea Cantonului Grisons față de cele două limbi latine ale sale prin menționarea cîtorva fapte. Este adevărat că Constituția grisonă recunoaște trei limbi cantonale și că efectiv cantonul utilizează parțial atît retoromana cît și italiana. Totuși, numai versiunea germană a textelor de lege sau a hotărîrilor tribunalelor este considerată ca valabilă. Mai mult, în bugetul anual cantonul Grisons permite prezentarea drept contribuție *specială* la menținerea și promovarea retoromanei și italienei nu numai a costurilor de traducere și publicare a textelor oficiale în aceste două limbi, dar și a costurilor de finanțare a manualelor școlare și cursurilor „speciale” în retoromană și italiană în toate așezămintele școlare depinzînd direct de canton (școli secundare, școli normale pentru învățători, etc), care sînt esențialmente de limbă germană.

Ipoteza mea în explicarea inerției populației retoromane, inițial majoritare, față de preeminența germanei, este că elita conducătoare retoromană devenind complet bilingvă nu mai simțea nevoia directă de a complica afacerile unui stat evident democratic, dar sărac, revendicînd utilizarea sistematică a retoromanei – și limbii italiene – pe lîngă aceea a germanei. Știm ce greu se schimbă obiceiurile, cu atît mai mult năravurile. Faptul că în momentul constituirii Elveției moderne retoromana nu a fost recunoscută ca limbă oficială se datorește desigur utilizării de către statul grison a limbii germane. Într-adevăr, spuneam mai înainte, italiana, care spre 1848 nu era decît limba a douăzeci la sută din populație – abia dublul ponderii de atunci a retoromanei – și-a văzut recunoscut statutul de limbă oficială la egalitate formală cu franceza și mai ales cu germana, de zece ori mai răspîndită. Într-o oarecare măsură, se poate afirma că practica din cantonul Grisons contrazice practica elvețiană și că dacă exemplul elvețian este atît de imperfect, este în bună măsură și datorită Grisons-ului.

Oricum, discriminarea pe care a suferit-o limba retoromană a avut efecte catastrofale asupra ei. Faptul că retoromana nu a avut și nu are decît o utilizare limitată, a dus la dezvoltarea învățămîntul în limba indispensabilă care este germana, pînă acolo încît multe din comune au abandonat școlarizarea în limba retoromană și nici școala așa-zis retoromană

nu este veritabil una de acest fel, decît în ciclul dintre 3 și 6 ani, după care se trece la predarea în germană.

Pe măsură ce retoromanii cunoșteau tot mai bine germana – atît cea literară, cît și cea dialectală, ceea ce este de importanță capitală dată fiind atitudinea elvețienilor germanofoni față de limba germană –, limba retoromană era luată în calcul tot mai puțin, în cele mai diverse domenii (etichete, publicitate și mai ales televiziune). Astăzi germana este omniprezentă în întreaga arie retoromană și retoromanii sînt considerați cu toții bilingvi: bilingvi care, în mod paradoxal, stăpînesc adesea mai bine germana decît retoromana, cel puțin în domeniile tehnic și administrativ.

Principiul teritorial citat mai sus s-a golit aproape total de conținut în privința ariei retoromane, unde avem de-a face cu aplicarea fără limite a libertății lingvistice, ceea ce favorizează evident limba cea mai utilă, limba germană. Ca urmare, îndeosebi dacă sînt de limbă germană, imigranții – proporțional foarte numeroși în regiunile retoromane, adesea foarte turistice –, n-au nevoie defel să învețe retoromana. Totodată, mulți retoromani, confrunțați cu utilitatea redusă a limbii lor, datorită și proporției ridicate a cuplurilor mixte germano-retoromane, renunță să-și mai transmită limba descendenților lor. Astăzi, atît limba, cît și aria retoromană sînt în plină disoluție. O parte a ariei tradițional retoromane este deja total germanizată și limba însăși amenințată cu dispariția totală. Tabelele 3 și 4 dau o imagine asupra situației lingvistice trecute și actuale în cantonul Grisons.

Tabelul 3

Repartiția lingvistică a populației din Grisons la diferite date

	A	B	C	D	E	F	G
Total pop. 1)	73.200	94.991	164.641	173.890	173.890	169.203	81.010
Retoromană	36.700	37.794	36.017	41.092	29.679	36.722	13.178
Italiană	10.000	12.976	22.199	39.193	19.190	25.858	22.244
Germană	26.500	43.664	98.645	144.563	113.611	125.379	69.011
Alte limbi	-	557	7.780	-	11.410	-	-
	%	%	%	%	%	%	%
Retoromană	50%	39,8%	21,9%	23,6%	17,1%	21,7%	16,3%
Italiană	14%	13,7%	13,5%	22,5%	11,0%	15,3%	27,5%
Germană	36%	46,0%	59,9%	83,1%	65,3%	74,1%	85,2%
Alte limbi	-	0,6%	4,7%	-	6,6%	-	-
<i>1) 1990: respectiv populația totală sau populația vizată de întrebare și care a răspuns</i>							

Tabelul 4

Repartiția lingvistică a populației ariei tradițional retoromane la diferite date

	B	C	D	E	F	G
Total pop. 1)	40.693	64.104	66.780	66.780	64.980	30.739
Retoromană	34.504	30.213	34.292	25.894	30.985	11.655
Italiană	883	5.505	13.778	4.406	7.170	9.243
Germană	5.237	25.685	51.222	32.795	41.161	25.175
Alte limbi	69	2.701	-	3.685	-	-
	%	%	%	%	%	%
Retoromană	84,8%	47,1%	51,4%	38,8%	47,7%	37,9%
Italiană	2,2%	8,6%	20,6%	6,6%	11,0%	30,1%
Germană	12,9%	40,1%	76,7%	49,1%	63,3%	81,9%
Alte limbi	0,2%	4,2%	-	5,5%	-	-

1) 1990: respectiv populația totală sau populația vizată de întrebare și care a răspuns

Legendă:

A = Către 1800 (evaluare din epocă)

B = 1880 (primul recensământ după limba maternă; o singură opțiune posibilă)

C = 1980 (ultimul recensământ după limba maternă; o singură opțiune posibilă)

D = 1990 (limba cea mai bună sau limba vorbită în familie sau la locul de muncă/la școală)

E = 1990 (limba cea mai bună - o singură opțiune posibilă)

F = 1990 (limba vorbită în familie - mai multe opțiuni posibile)

G = 1990 (limba vorbită la locul de muncă - mai multe opțiuni posibile)

Totuși, se conturează o reacție. Chiar dacă se mobilizează cu mai puține ifose decât celelalte grupuri amenințate, chiar dacă – cel puțin aceasta este opinia mea –, comit erori de strategie și de fixare a priorităților (luptând, de exemplu, pentru un cotidian retoroman în loc să ceară înainte de orice dezvoltarea televiziunii retoromane și în particular a programelor pentru copii), retoromanii sînt mai puțin resemnați. În ultimii cincisprezece-douăzeci de ani, au pornit o serie de inițiative concrete pentru a încerca să combată la rădăcină efectele discriminării, reclamînd în paralel o atenuare a acestei discriminări. În acest sens, voi cita aici încercarea de a se crea o retoromană de compromis între diferitele idiomuri, așa numitul „*rumantsch grischun*” care ar urma să fie utilizată cel puțin acolo unde, din cauza divizării, în relațiile cu retoromanii este utilizată germana. Nu vă ascund că aceasta provoacă imense probleme psihologice unei importante părți a populației retoromane.

Populația elvețiană și-a dat seama de pericolul care amenință retoromana. La 10 martie a anului curent (1996 n.tr.), Elveția a acceptat cu o majoritate de 2/3 din votanți și unanimitatea cantoanelor un nou articol constituțional care face din retoromană o limbă parțial oficială a Confederației. Va trebui să vedem în cele ce urmează ce vor face în practică responsabilii politici cu acest mandat popular, deoarece totul va depinde de legea de aplicare care se află în proces de elaborare. Acest vot a demonstrat totuși că problema se situează în primul rînd la nivel cantonal: acceptarea a fost mult mai modestă în rîndul locuitorilor germanofoni din cantonul Grisons, care constituie de-acum majoritatea, și îndeosebi printre cei care conviețuiesc alături de retoromani. Ne găsim în fața fenomenului de crispare frecvent întîlnit mai ales de-a lungul frontierei lingvistice dintre limba dominantă și limba discriminată. Rezultatul votului din Grisons este evident de rău augur pentru întregul mandat vizînd ameliorarea statutului retoromane la nivel cantonal. Ne găsim din nou în fața problemei relațiilor dintre majoritate și minoritate pe care spațiul nu-mi permite s-o aprofundez.

Pentru a reveni la ansamblul Elveției, votul mai sus menționat permite mai multe observații.

Chiar dacă nu trebuie să ne facem iluzii cu privire la aspectul practic al acestui angajament, elvețienii au demonstrat și de astă-dată că țin la cvadrilingvismul național.

Pe de altă parte, preocuparea pentru retoromană și diferite evenimente recente, în care principalele regiuni lingvistice au tendința de a se înfrunța, au dus la conștientizarea faptului că comunitățile lingvistice elvețiene nu numai că trăiesc alături fără a se interesa prea mult unele de altele, ci mai mult, că par a se îndepărta pur și simplu unele de altele. Există și alte clivaje, în parte contrare, între oraș și sat bunăoară, între regiunile protestante și catolice, zonele de cîmpie și zonele montane, etc care limitează efectele acestei derive. Astfel, regiunea germanofonă Basel votează aproape întotdeauna la fel ca majoritatea ariei de limbă franceză și este, asemenea ei, minorizată adesea de restul țării. E îmbucurător că în ultimii ani mulți

intelectuali, diverse instituții și o parte a presei și-au manifestat cu insistență preocuparea față de acest fenomen.

Guvernul federal a profitat de ocazia unei moțiuni referitoare la retoromană pentru a propune camerelor un nou articol asupra limbilor care prevede în fine un embrion de veritabilă politică lingvistică în Elveția. Disputele politice dintre partide, cantoane și regiuni au edulcorat considerabil proiectul inițial, dar rămâne totuși noul articol constituțional care, pe lângă ameliorarea statutului retoromanei și o garanție pentru retoromană și italiană, prevede expres îndatorirea Confederației și a cantoanelor de promovare a înțelegerii și schimburilor dintre comunitățile lingvistice ale Elveției.

În domeniul școlar, îndeosebi în învățământul limbilor, mulți dintre responsabili încep să înțeleagă că Elveția, care s-a considerat mult timp pe culmea progresului, este pe cale de a fi complet depășită de multe țări europene.

În rezumat, Elveția e departe de a fi „modelul” care s-ar voi și care ar putea deveni cu ușurință. Elveția s-a poticnit sau pur și simplu a adormit pe drum, continuând să sufere de o imperfecțiune fundamentală în ceea ce privește statutul retoromanei. Mai mult chiar, dincolo de o mândrie care nu e dublată de prea multe efecte practice, elvețienii sînt în mod surprinzător și periculos de indiferenți unii față de alții.

Totuși, și aceasta este esențial, Elveția demonstrează că un stat poate să existe perfect recunoscîndu-și diversitatea lingvistică, că are *interesul* să recunoască și să promoveze această diversitate. Elveția are probleme, inclusiv în ceea ce privește limbile sale, dar deși a cunoscut cinci războaie civile religioase, nu a cunoscut nicicînd tulburări violente în chestiunea limbilor, tocmai pentru că a știut să reducă conflictele potențiale din acest domeniu și mai ales a știut să evite capcana *naționalismului lingvistic*.

Traducere de Smaranda Enache

*

Jean-Jacques FURER (n.1948) s-a dedicat studiului istoriei limbilor, în special al limbilor europene amenințate cu dispariția. Din 1980 s-a stabilit în cantonul helvetic Grison (les Grisons) unde face cercetări statistice și socio-lingvistice asupra retoromanei și italienei, lucrînd în paralel la întocmirea unui dicționar retoroman-francez.

Jean-Jacques Furer, *La Suisse et ses langues*, studiu prezentat la seminarul internațional „**Relația majoritate/minoritate–modele europene**”, din 1–3 mai 1996, organizat de Centrul Intercultural al Ligii Pro Europa la Tîrgu-Mureș